

Максим ЗЛОКОВИЋ

ИЛЕГАЛНА БАЧКА ДРУЖИНА „БРАНКО РАДИЧЕВИЋ“ У КОТОРУ

(ПРИГОДОМ ПЈЕСНИКОВЕ 150-ГОДИШЊИЦЕ РОБЕЊА)

У политичкој историји наших народа, нарочиту улогу играју омладински покрети, који су били жива покретачка снага народних маса, да је тргну из учмалости и да поведу борбу за своју економску и националну независност. Омладински покрет или боље речено покрет Уједињене омладине српске (1866 — 1871) успио је да заталаса, пробуди и прене омладину из готово свих крајева гдје живе наши народи. Јован Скерлић у своме дјелу „Омладина и њена књижевност“ тачно примјећује да „Одмах на првој скупштини (1866) у Новом Саду, омладина постаје један општи покрет свих енергичнијих елемената у народу, да се народ освести, подигне, оспособи за нове услове живота и борбе за опстанак . . . Најзад, било је ту и револуционарног схватања да треба спремити народ за „извесни час“, изводи дело националног ослобођења и уједињења, угледање на талијанско карбонарство, Младу Италију, покрет Ил Рисоргименто, акцију Мацинија и Гарибалдија.“¹⁾

Од године 1866, када је основана Уједињена омладина српска, тај покрет захвата све већег маха, нарочито у оним нашим покрајинама које су биле под Аустро-угарском монархијом. Бачке дружине су ницале на све стране. Одмах 1866. године питомци српског православног Сјеменишта у Задру оснивају своју бачку дружину, као „задругу за вежбање у књижевном раду и издају рукописан књижевни лист Првенац, који је излазио сваких 15 дана“. Циљ бачке дружине и листа Првенац био је: „1. купљење прилога за фонд Уједињене омладине српске и уписи-

¹⁾ Коста Милутиновић — омладински покрет и бечкеречка скупштина Уједињене омладине српске — Просвјета — Загреб 1970/XXVII, бр. 598, стр. 3.

вање јој чланова, 2. да растурају по приморју добре српске књиге.“ Дјелокруг рада овог бачког друштва није био само Задар, већ Шибеник, Скрадин, Котор и Будва.²⁾

Ова бачка дружина бројила је 16 чланова, а душа јој је био Лазар Томановић, ученик седмог разреда гимназије из Лепетана (Бока). Лазар Томановић, тада ученик италијанске гимназије у Задру, био је питомац православног богословског сјеменишта, које је било сједиште ове омладинске акције. Томановић се већ у то доба био прочуо као сарадник Петрановићевог Српско-далматинског магазина, првог књижевног часописа на нашем језику на Приморју. Уз то, Томановић је као бач био дописник Милетићеве „Заставе“ за Приморје. У листу „Матица“ од бр. 23 — 34. 1868. године која је излазила у Новом Саду, а чији је уредник био Антоније Хаџић, објављује путопис „Залив Которски“³⁾

Интересантно је напоменути да су повјереници уједињене омладине за Јужну Далмацију били: у Дубровнику проф. Зоре и конте Јозо Бона, у Рисну трговац Митар Бјеладиновић, у Херцег-Новом Јефто Гојковић, у Котору Шпиро Огњеновић и Нико Стефановић, у Будви Илија Рачета, градоначелник.⁴⁾

Из штампаних одлука Уједињене омладине посланих 1868. године, од 28. фебруара, у којима је јасно одређен правац и значај рада овог удружења, видимо да му је „просвета и напредак народа нашег“ главни циљ и сврха. Послије овог прогласа, објављеног у многим новинама „читавог Словенског Југа“, видимо да многе бачке дружине и културно-просвјетна друштва шаљу годишњем одбору своје извјештаје. Ту се између осталих налазе и извјештаји задарског „Првенца“ и Српског пјевачког друштва „Јединство“ из Котора, које је у овом добу било центар борбе против аустро-угарског поробљавања и однаробавања.⁵⁾

О своме раду у „Првенцу“ Томановић пише: „Кад се покренула Српска Уједињена Омладина, ми смо покренули друштво „Првенац“ са писаним књижевним органом, наравно старом ортографијом, који је био подложен цензури. Али смо ми били душевно већ под заставом Милетићевом.“⁶⁾

Томановић је одушевљење за омладински покрет, као и његове идеје водиље, пренио и у свој родни крај, гдје се око овога програма био окупио лијеп број омладинаца. О томе Томановић у једном свом раду каже: „Омладински Покрет наравно је био

²⁾ Јован Скерлић — Омладина и њена књижевност — Сабрана дела — Просвета — Београд 1966, стр. 103 — 104.

³⁾ Новак Миљанић — Библиографија радова др Лазара Томановића — Бока 5 — Херцег-Нови 1973, стр. 123.

⁴⁾ Јован Скерлић — н. д. стр. 123.

⁵⁾ Као под бр. 1, стр. 4 и 5.

⁶⁾ Др Лазар Томановић — Милетићев утицај на приморју — (Моја лична успомена), летопис Матице српске — Нови Сад 1926, књ. 308, стр. 103.

захватио и гимназисте у Котору. Николу Црногорчевића као вођу протјераше из гимназије и он пође у Јужну Америку“.⁷⁾

Да је рад Омладине у Задру наилазио на одобравање угледних хрватских политичара о томе нам у својим успоменама говори др Лазо Томановић: „Када сам почео купити по приморју чланове Уједињене Омладине Српске пошао сам код др Миха Клајића, најугледнијег првака Народне Странке. Он се одмах радо уписао и чланарину ми дао, па ме упитао јесам ли гледао Милетићеву слику. Кад сам му нијечно одговорио дигао се иза писаћег стола, изнад кога висаше она велика слика Благовештенског сабора, па ми на њој показа Милетића и Суботића.“⁸⁾

Омладински рад је био отежан у Задру са разних страна, како каже Томановић, „сапет двоструким дисциплинама, гимназијалним и семинарским“, ипак је плодносно крчио себи пут. „Још треба да знате — наглашава Томановић у писму Одбору — да ми ово мислимо радити путем пријатељским без икакве ларме, а знате да смо сви семинаристе и гимназисте.“ Даље Томановић у другом писму пише: „Ми се нијесмо ограничили на Задар, него смо управ до Будве пошли по свим српским мјестима, са „поздравима“ и „листовима“, те нам их посласте“.⁹⁾

Повјереник Уједињене омладине у Котору био је омиљени омладински пјесник Ристо Милић, писац збирке пјесама „Србо-бранке“ које су штампане у државној штампарији на Цетињу о државном трошку. Милић је писац многих родољубивих пјесама разасутих по многим нашим часописима, календарима и зборницима. Многе од ових пјесама компоновао је Шпиро Јововић, диригент „Српског пјевачког друштва „Јединство из Котора“, као и бивши капелник војне музике Антун Шулиц, каснији учитељ и капелник цетињске музике. Милићеву пјесму „Хајдемо браћо, сложено хајдемо“ посвећену „Јединству“ у Котору, Шулиц је компоновао у темпу марша и назвао га „Јединство марш“. У овом пјевачком друштву поред Срба бијаше и велики број Хрвата, које је био одушевио омладински покрет.¹⁰⁾

Одушевљени присталица овог покрета бијаше у Херцег-Новоме поред повјереника Јефта Гојковића и тада истакнути омладинац Јово Накићеновић, секретар општине у Херцег Новом. Накићеновић је био дописник Милетићеве „Заставе“, гдје је објавио неколико чланака из Покрета, као и писац неколико запажених монографија. У свом писму из Херцег Новог од 1. XI 1872. године упућеном Милетићу каже: „Слободе имамо доста,

7) Др Л. Томановић, н. чл., стр. 105.

8) Др Коста Милутиновић — Црна Гора и приморје у омладинском покрету — Историјски записи — Цетиње 1953/VI књ. IX бр. 1, стр. 4.

9) Као горе — стр. 6.

10) Прота Јован Бућин — Преглед рада Српског пјевачког друштва Јединства — у Котору — Котор 1929, стр. 20.

али смо остављени сами себи, а немамо ни људи ни средстава да се можемо помоћи. Школе су нам занемарене, поморство готово пропаде због слабе трговине, наша младост разишла се по мору, преко широког свијета да тражи коре хљеба, а ми остали дома животаримо“. Уз Накићеновића у Херцег Новом бијаше повјереник и опробани Милетићев пријатељ Велимир Ломбардић, повјерљива личност читавог покрета у разним политичким питањима. На цетињској скупштини 13. септембра 1871. године бијаху изабрани у главни одбор из Херцег Новог конте Борђе Војиновић, Јефто Гојковић и Велимир Ломбардић.¹¹⁾

У доба формирања Уједињене омладине, рад на ширењу народне књиге у Боки већ је добро закорачио напријед, јер 1845. године Морињ има своју читаоницу и библиотеку, године 1850. Херцег Нови отвара Српску читаоницу са библиотеком, затим Котор отвара 1849. године Слатињанску читаоницу, а за њим одамах Доброта и Прчањ. Рад „Друштва Истока“, које спомиње Ј. Скерлић у свом дјелу „Омладина и њена књижевност“, а које је основано 1868. године у Рисну са циљем да потпомаже народну књижевност и распростире просвјету у духу народном остао је до данас, и поред свих настојања да се о њему више сазна, потпуно непознат.¹²⁾

Под утицајем свестраног омладинског рада и под утицајем писања омладинске штампе, основаше још године 1876. Ђаци которске гимназије своју бачку дружину, коју назваше именом најмилијег омладинског пјесника Бранка Радичевића. Ова илегална бачка дружина имала је за циљ да шири братску слогу, нашу народну књигу и слободарски дух међу омладином Боке. Најактивнији чланови ове дружине бијаху: Љуба Јовановић, Божидар Перазих, Филип Ковачевић, Данило Живаљевић, Петар Ј. Сундечић, Васо Франичевић, Антун-Тонћи Фабрис, Владимир Будисављевић и Андрија Рађеновић.¹³⁾

Прота Јован Бућин, савременик и члан бачке дружине „Бранко Радичевић“, каже: „Баш кратко вријеме испред самог устанка (мисли на други Бокељски устанак) неколико старијих ученика которске гимназије и свршених гимназиста, а чланова „Јединства“ основаше у Котору тајно удружење, под именом „Бранко Радичевић“, са књижевним и политичким сврхама. Вођа и душа тог удружења бијаше пок. Љубо Лазарев Јовановић, каснији српски и југославенски министар, академик и књижевник. У његовој кући бијаше зборно мјесто, гдје су се читали и критиковали разни књижевни радови и одакле су се тајним путевима слала писма устаницима и бодрила их на устанак. У тој кући

¹¹⁾ Као под 8, стр. 15 и 35.

¹²⁾ Јован Скерлић — н. д., стр. 112.

¹³⁾ Ове податке нам је заједно са фотографијом чланова дружине своједобно дала пок. Вукосава Живаљевић, сестра Данила Живаљевића.

написани су за вријеме устанка многи патриотски чланци и преко Црне Горе отпремљени за Београд, да се штампају у листу „Исток“. Чланови тог тајног друштва бијаху, осим поменутог Јовановића: Живаљевић Данило, сад пензионер у Београду, Будисављевић Владимир, пенз. наш генер. конзул у Грацу, Рађеновић Андрија, пенз. предсједник суда у Бару, пок. Сундечић Петар Јованов и скромни писац ових редака. Главни аустријски слуга у Котору и нарочити изасланик Калајев, Владимир Вежић из Вараждине уђе у траг удружењу. Чланови се пред хапшењем разбјегоше. Љубо Јовановић преко Црне Горе оде међу устанике у Кривошије, Живаљевић, Франичевић и Рађеновић побјегоше преко Црне Горе за Србију, тешко обољели Сундечић и Будисављевић набоше заштите код оца Будисављевићевог, тадашњег поглавара у Котору, а писац нађе уточиште међу зидовима богословског интерната у Задру.¹⁴⁾

Састанци, мање приредбе и сједнице ђачке дружине одржавале су се по кућама чланова и то напоредо, а покаткад и у сали пјевачког друштва „Јединство“. Сви ови скупови одржавали су се тајно, јер је аустријска полиција будним оком пратила рад омладине.¹⁵⁾

Андрија Рађеновић, један од водећих чланова дружине и присни сарадник Љуба Јовановића и Данила Живаљевића каже: „Баш у соби иза спомен плоче (мисли на спомен плочу постављену на кући у којој је рођен Љ. Јовановић, на тргу Св. Николе у Котору — М. З.) основали смо књижевно друштво „Бранко Радичевић“. Чланови овог нашег друштва били су ђаци шестог, седмог и осмог разреда гимназије. Ту смо се скупљали једном у седмици и читали бисмо наше радове из историје и књижевности. Ту смо имали своју библиотеку, а такође бисмо и посуђивали књиге. Многе нам је даровао Шпиро Петровић, књижар, који је држао своју књижару у Котору. Пок. Љуба, Данило Живаљевић и ја били смо нераздвојни другови и сваког дана шетали би пут Доброте.

У почетку 1882. године плануо је био устанак у Кривошијама, и ми смо се договорили да напустимо гимназију и да се придружимо устаницима. Сјећам се врло добро, како нам се тада наметнуо некакав шпијун и аустријски провокатор, иначе студент Вежић. Пошто смо презрели његово занимање, ми смо га стално избјегавали. У априлу 1882, једне недеље, одлучили смо да се придружимо устаницима у Кривошијама. У један сат послје поноћи изашли смо на главна градска врата, остала су била затворена, па преко Црногорског Пазара и „Праћишта“

¹⁴⁾ Прота Јован Бућин н. д., стр. 39 — 40.

¹⁵⁾ Податке нам је своједобно дала пок. Ема Стефановић-Липовац из Котора.

осванули смо на црногорској граници. Њу смо познали по колском путу, који је био много гори него аустријски. Ту смо пољубили слободан камен српске земље и кренусмо за Његуше, гдје смо случајно у пролазу срели Сима Матавуља и с њим се дуго задржали у разговору. Са Његуша кренусмо граховским путем и дођосмо у Кривошије, у чету Аћима Суботића. Ту смо се борили заједно са устаницима, бодрили их, дизали дух и наду у побједу. Међутим, злогласни барон Темел, аустријски посланик на Цетињу, упозорио је црногорску владу да наговори устанике да прекину са борбом, јер ће Аустрија прећи и црногорску границу и казнити сва она погранична братства, која помажу устаницима. Заиста, црногорска влада нареди ондашњем команданту пограничних стража, да позову устанике и да им саопште да се морају предати или Аустрији или Црној Гори јер им разна црногорска братства више не смију помагати. Устаничке вође, пошто су се о томе увјерили, одлучише да прекину узалудну тешку борбу и 9. маја 1882. године пребоше црногорску границу, добу у Грахово и предају оружје. Нама тројици наредише да се јавимо у Никшић, а у Никшић дође наредба са Цетиња да се упутимо у Шавник. Дошавши у Шавник нађосмо војводу Лазара Сочицу, који нас је братски дочекао и наредио капетану Пекићу да нас, без његове наредбе, не смије нико узнемиравати. Ту смо остали неко вријеме, а доцније, на његов позив, пођосмо преко Дробњака и Дурмитора у Пиву, на Горанско. Са Горанског вратисмо се опет у Никшић и ту се разиђосмо сваки на своју страну. Сјећам се врло добро читавог тог путешествија, које је замијенило наше безбрижно школовање у Котору.¹⁶⁾

Чланови ове бачке дружине су учествовали у свим јавним противаустријским акцијама. На свим родољубивим приредбама које су одржаване у Котору узимали су видног учешћа.¹⁷⁾

Када је 1882. године плануо други бокељски устанак у Кривошијама ученици Которске гимназије Љубо Јовановић, Данило Живаљевић и Андрија Рађеновић, заједно са својим професором Ристом Ковачићем, напустише школу и школске клупе и одоше онамо одакле је одјекивао глас кривошијских пушака. Сутрадан напустише Котор: Васо Франичевић, Филип Ковачевић и Антун Фабрис и преко Горњег Грбља одоше у Црну Гору.¹⁸⁾

Данило Живаљевић, Љуба Јовановић и Андрија Рађеновић узеше видног учешћа у устанку гдје су се борили раме уз раме

¹⁶⁾ Предраг Ковачевић — Љуба Јовановић (ову изјаву дао је Андрија Рађеновић приликом откривања спомен-плоче Љуби Јовановићу у Котору коју је у овај чланак уврстио Предраг Ковачевић) — Гласник Народног Универзитета Боке Которске број 1 — 4, стр. 22 — 23 1940.

¹⁷⁾ Као и под бројем 15.

¹⁸⁾ Као и под бројем 13.

заједно са устаницима у чети Аћима Суботића.¹⁹⁾ Да су се Јовановић и Живаљевић налазили у редовима устаника јасно говори и потјерница аустријске полиције, која је 1882. године штампана у Редарственом вјеснику, у којој се препоруча војним и полицијским властима да поменуће „ученике которске гимназије ухапсе јер су се огрешили о закон што су јавно учествовали у устанку“.²⁰⁾

Послије несретног свршеног другог бокељског устанка у Кривошијама, Јовановић и другови пребацише се у Црну Гору не хтијући се вратити кућама. Тадашњи аустријски посланик на Цетињу, барон Темел, захтијевао је од црногорске владе екстрадицију политичких емиграната из Боке, као аустријских држављана, међу којима су били: Љуба Јовановић, Данило Живаљевић и Дионисије Миковић.²¹⁾

Одмах послије овог захтјева Јовановић, Живаљевић и Рабеновић пребоше у Србију гдје у Београду наставише школовање, као стипендисти српске владе. Нешто касније пређе у Србију и Васа Франичевић, док Филип Ковачевић и Антун Фабрис осташе у Црној Гори.²²⁾

Сви они, ма гдје да су се налазили, радо су се сјећали својих бачких дана, своје гимназије и своје бачке дружине у Котору. Данило Живаљевић, уредник часописа „Коло“, један од оснивача Српске књижевне задруге у Београду, писац, критичар и књижевни историчар, један од својих првих књижевних радова, који је изишао у Београду 1885. године посвећује „друговима из Бранка Радичевића“, а та посвета гласи:

„Мили другови,

Судбина наше отаџбине разагнала нас је по беломе свету. Нигдје нас ни троје заједно, а нашег драгог Перу Сундечића крије црна земља. Данас се сећамо један другога, јер нас везују слатке успомене из наше бачке дружине „Бранко Радичевић“. Ту смо се заједнички учили мислити, радити и свој народ љубити. Стога мили другови, ма гдје који био, намених овај мали рад том нашем пријатном сећању, и да један другога не заборавимо.

у Београду
децембра 1884.

Ваш
Дан. А. Живаљевић²³⁾

¹⁹⁾ Ове податке нам је дао Буро Суботић, адвокат из Котора, писац многих запажених расправа о бокељским устаницима.

²⁰⁾ Херцег Новски архив — редарствени вјесник из 1882. год. — Бералица бр. 362.

²¹⁾ Васо Ивошевић, проф. — Национални рад Архимандрита Дионисија Миковића — Просвјета — Загреб, новембар — децембар 1970, бр. 601 — 601, стр. 29.

²²⁾ Као под бројем 18.

²³⁾ Дан. А. Живаљевић — један оригинал на нашој позорници — (сепарат) Београд 1885. — Види: Драматски списи — Коста Трипковић. Свеска 1. Уредио и предговор написао Данило А. Живаљевић. СКЗ, Коло I књ. 5, год. 1892, стр. XXIV + 126 и Максим Злоковић — Данило А. Живаљевић — Стварање — Цетиње 1952. VII — 7 и 8, стр. 478 — 479.

Поред Живаљевића бавили су се књижевним научним радом Љуба Јовановић, Владимир Будисављевић, рано преминули пјесник Петар Ј. Сундечић, који као ђак објављује по многим часописима своје пјесме. Посмртно издање његових пјесама издао је његов отац, пјесник Јован Сундечић. Филип Ковачевић, познати књижевни посленик у Црној Гори, први пут објављује своје пјесме 1883. године у засебној збирци под именом „Српство“, а 1885. године спјев „Невесиње“.

Рад ове бачке дружине био је за доба у којем се развијао напредан и револуционаран, па је у том погледу предњачио омладини нашег краја. Њихов самопријегорни и пожртвовани рад најбоље се огледа у томе, што је велики број чланова ове дружине оставио школске клупе и отишао у помоћ устаницима, да се бори за слободу и тако потврдио дјелима ријечи и идеје.

И поред нашег свестраног настојања и вишегодишњег трагања, рад ове прве омладинске организације међу школском омладином Боке остао је прилично неосвијетљен.

Нешто касније, око год. 1911. оснивају ученици которске гимназије тајно бачко удружење „Војислав“.

Првих мјесеци 1911. године ова илегална бачка дружина почела је са радом. Дружину су сачињавали ученици которске гимназије, а за председника био је изабран Мирко Ковачевић из Грбља, каснији агроном и солунски добровољац. Дружина се састајала редовно два пута мјесечно, па се на овим састанцима расправљало о радовима појединих чланова из књижевности, привреде, науке и политике. Осим чланова дружине радове су читали и држали предавања и студенти Котора и Боке, који су тада студирали у Загребу, Грацу, Бечу и Прагу. Једно запажено предавање о Војиславу Илићу, пјеснику, одржао је на једном састанку дружине Јово Вукотић, тада студент права у Грацу.

Дружина је имала своје значке са ликом Војислава Илића, које су биле набављене у Новом Саду. Сједиште ове дружине било је на трећем спрату велике куће иза которске катедрале Светог Трипуна. Данас стан породице пок. адвоката Вукотића.²⁴⁾

Омладинским покретима у Боки морало би се прићи студиозније и темељито проучити цјелокупну периодику и архивски материјал тога доба, што ће бити и задатак једног од будућих радова нашег часописа.

²⁴⁾ Податке о бачкој дружини „Војислав“ дао нам је своједобно пок. др Милан Вукотић — адвокат, и наш брат Игњатије Злоковић, професор, који је и сам био члан ове дружине.

Résumé

LA COMPAGNIE ILLÉGALE ÉCOLIÈRE «BRANKO RADICEVIĆ» À KOTOR

(A l'occasion du cent cinquantième anniversaire de la naissance du poète)

Maksim ZLOKOVIĆ

Les compagnies écolières et le mouvement de la jeunesse étaient la véritable force motrice des masses populaires qui avaient agité toutes les forces progressives surtout en Autriche et dans nos provinces occupées, dans la seconde moitié du XIXème siècle.

La première organisation de la jeunesse sur le littoral de l'Adriatique à Zadar, appelée «Prvenac» («Premier-né»), avait réuni un grand nombre d'adeptes parmi la jeunesse de Boka. L'organisation, par son activité, propageait les idées d'Unification de la jeunesse serbe et les commissaires étaient pour le sud de la Dalmatie: à Dubrovnik le prof. Luko Zoro et le comte Jozo Bona, à Risan le commerçant Mitar Bjeladinović, à Herceg-Novi Jefto Gojković, à Kotor Spiro Ognjenović et Niko Stefanović et à Budva le maire Ilija Račeta. A Kotor, Risto Milić, écrivain et auteur de la collection des poèmes «Srbobranka» avait développé une vive activité pour l'Unification de la jeunesse.

A Herceg-Novi, avec Jefto Gojković, partisan enthousiaste du mouvement des jeunes, se trouvait Jovo Nakićenović, secrétaire de la mairie et auteur de quelques monographies historiques, ainsi que correspondant de «Zastava» («Drapeau») de la même ville.

Sous l'influence de l'activité de la jeunesse et sous l'influence des écrits de la presse de la jeunesse, déjà en 1876, les élèves du gymnase de Kotor ont fondé leur compagnie écolière «Branko Radičević». En dehors de l'extension du livre national et de la littérature, cette organisation illégale avait pour but «l'extension de la concorde fraternelle» et de l'esprit de liberté parmi la jeunesse de Boka. Les membres les plus actifs de cette compagnie étaient Ljuba Jovanović, Božidar Perazić, Filip Kovačević, Danilo Živaljević, Petar J. Sundečić, Vaso Franičević, Antun-Tonči Fabris, Vladimir Budisavljević et Andrija Rađenović. Un peu plus tard, à ce mouvement s'est joint Jovan Bućin, plus tard archi-prêtre de Kotor.

Les réunions, les petites fêtes divertissantes et les séances de cette organisation se tenaient dans les maisons de certains membres, à tour de rôle, mais quelquefois dans la salle de la compagnie chorale «Jedinstvo» («L'Union») à Kotor. Toutes ces réunions se tenaient secrètement car la police autrichienne, toujours en éveil, suivait le travail et tous les mouvements de la jeunesse.

Quand, au début de 1882, la seconde insurrection a éclaté à Krivošije, un grand nombre de membres de cette compagnie a quitté l'école et a été du côté d'où retentissaient les coups de feu des fusils des insurgés.